

gebleven', brengt hij in, dat velen alleen in naam kerklid zijn en dus uit onverschilligheid geen keuze maken en dat in de zestiende eeuw tijdens de vervolgingen 'onze vaders ook slechts een klein kuddeken waren'. De synodale machten hebben alles gedaan om de reformatie tegen te houden, 'maar wat God doet keert de mensch niet' (31 v.).

Deze laatste woorden laten evenals bij voorbeeld de titel zien hoe volstrekt de vereenzelviging van de eigen zaak met de wil van God was. Die vereenzelviging ging gepaard met een verabsolutering van tegenstellingen, die voor de tegenstanders van de dolerenden niets goeds overliet. Zij zijn de aanhangers en verdedigers van de hiërarchie, die de afschuwelijkste dwaalleer in de kerk toelaat. Zij erkennen Jezus niet als het Hoofd der kerk en buigen niet voor Gods Woord. De vraag naar hun motieven, trouwens ook naar hun meningen en standpunten ontbreekt. Die vraag viel niet binnen de doelstelling van de schrijver, lag misschien ook psychologisch buiten zijn bereik. In zekere zin ontbreken zij in dit verhaal, namelijk als concrete mensen. Zij zijn er alleen als vijandelijke macht en tegenstand. Niet direct duidelijk is tot wie de schrijver zich met dit werkje richt. De titel doet denken, dat het een propagandageschrift is, dat zich richt tot het volk. Bij het volk moet dan vooral worden gedacht aan de niet dolerende gereformeerden. De inhoud wijst er echter op dat de hoofdbedoeling is de dolerenden in hun gelijk te bevestigen, hen een hart onder de riem te steken en hun saamhorigheidsgevoel te versterken. Dit werkje biedt een helder en treffend getuigenis van het zelfbewustzijn en het standpunt van de dolerende gereformeerden, zoals die in de omgang met de eigen geschiedenis nog lange tijd zouden doorwerken.

Ook in 1889 nog voordat de brochure van De Gaay Fortman verscheen, had W. Geesink, toentertijd predikant van de Nederduitsche Gereformeerde Kerk (Doleerende) te Rotterdam, een boekje gepubliceerd, oorspronkelijk geschreven voor een Duits werk, met de titel *Beknopt Overzicht van de geschiedenis der Nederduitsche Gereformeerde Kerken in de negentiende eeuw*, uitgegeven te Rotterdam. Heel beknopt en op zakelijke toon zijn in de laatste paragrafen enkele hoofdmomenten uit het D-conflict behandeld. In J.H. Landwehr, *Kort overzicht van de geschiedenis der Gereformeerde Kerken in Nederland gedurende de 19^e eeuw, ten dienste van de catechisanten*, Leiden 1898 (tweede druk Leiden 1900, die door mij werd geraadpleegd; daarna verschenen nog vijf drukken,